

УДК 37.035:374

А.Е. Бойко, м. Київ

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Теоретично обґрунтовано сутність та визначено структуру “творчого самовираження молодших школярів” у позашкільних навчальних закладах на основі узагальнення концептуальних підходів до даної проблеми.

Ключові слова: творчість, творче самовираження, молодші школярі, позашкільні навчальні заклади.

У сучасному динамічному суспільстві дедалі більше збільшується потреба в розвитку творчих можливостей людей для того, щоб з їхньою допомогою знайти відповіді на найскладніші питання, які висуває наша доба. Рівень розвитку інтелекту та творчого потенціалу є тим визначальним чинником, який найбільш впливає на ефективність діяльності кожної особистості. Однак нинішня освітня система не орієнтується посправжньому на формування інтелекту і творчості підростаючої особистості, акцентуючи більше увагу на знанневому підході розвитку школярів.

Це актуалізує проблему творчого самовираження дітей, особливо в молодшому шкільному віці, який виступає періодом інтенсивного становлення особистості. Бути в змозі постійно змінюватися у мінливому світі, на нашу думку, є проявом творчого самовираження, тобто проявом своєї неповторності, унікальності. Оскільки, за твердженням Т. Любарта, саме творчість є центральною ланкою діяльності будь-якої особистості, коли вона намагається вирішувати нові проблеми або повинна гнучко підлаштовуватися до змін оточуючого середовища [4, с. 193].

Проведений аналіз наукової літератури свідчить про те, що проблема творчого самовираження особистості вивчається в різних аспектах: філософських (Д. Богоявленська, В. Муляр); психологічних (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, О. Киричук, І. Кон, А. Лук, А. Маслоу, В. Моляко, А. Петровський, В. Рибалка, К. Роджерс, Є. Яковлева); педагогічних (А. Аніщук,

Л. Березовська, О. Баришева, С. Гармаш, Ю. Грібов, Л. Калашнікова, Н. Комісаренко, Л. Левченко, Т. Нікішина, Л. Рибалко, Л. Середюк, С. Сисоєва, Т. Сущенко) та ін.

Проте вміння пред'явити себе світові, висловити свою унікальність є проблемою для більшості людей. Вимагання школою від дітей швидкого засвоєння великої кількості інформації призводить до того, що школярі дедалі більше діють за заданими схемами чи шаблонами. Така поведінка часто спричиняє переживання особистістю безглуздості свого існування, почуття протесту проти вимог суспільства, що не дозволяє відхилитися від прийнятих норм. Позашкільна освіта покликана виступити тим простором життєдіяльності дитини, в площині якої вона здобуває необхідну основу для творчого самовираження, розвитку своєї індивідуальності, неповторності образу своєї особистості.

Отже, мета статті полягає у з'ясування сутності та визначенні структури “творчого самовираження молодших школярів” у позашкільних навчальних закладах на основі узагальнення концептуальних підходів до даної проблеми.

У зв'язку з новими тенденціями розвитку суспільства виникає необхідність створення нових технологій, які б забезпечували розкриття та формування творчого потенціалу дитини. Окрім важливості поняття “самовираження”, в педагогічній літературі не менш актуальним є поняття “творче самовираження” як процес, що дозволяє дитині виявляти та реалізовувати свої здібності в просторі культури, самостійно брати участь у створенні цього простору. Проте проведений аналіз літератури з досліджуваної проблеми свідчить, що поняття “творче самовираження” ще не знайшло в сучасній педагогічній дослідженні достатньо стійкого визначення.

З огляду на відсутність чіткого визначення поняття “творче самовираження молодших школярів” у позашкільних навчальних закладах, насамперед, розкриємо зміст таких провідних категорій, як “творчість” і “самовираження”, які і будуть складати основу для з'ясування сутності поняття “творче самовираження”.

Психолого-педагогічні дослідження приділяють велику увагу вивченню питань проблеми творчості, що зумовило появу значної

кількості його трактувань. Але в контексті нашого дослідження важливими є такі підходи до розуміння поняття “творчість”:

- необхідна для повноцінного життя людини форма її існування; пошук сенсу життя невід’ємно пов’язаний із творчим відношенням людини до дійсності (А. Маслоу, К. Роджерс);
- один з видів людської діяльності, спрямованої на вирішення протиріччя (розв’язання творчого завдання), для якої необхідні об’єктивні (соціальні, матеріальні) і суб’єктивні особистісні умови (знання, уміння, творчі здібності), результат якої має новизну й оригінальність, особисту та соціальну значимість, а також прогресивність (В. Андрєєв);
- процес створення, відкриття нового, що раніше для певного конкретного суб’єкта було невідомим (В. Моляко);
- діяльність, що веде до розвитку особистості, до її самореалізації в процесі створення матеріальних і духовних цінностей (В. Цапок);
- суспільно-корисна, прогресивно спрямована перетворююча діяльність, у процесі якої створюються не тільки матеріальні і духовні цінності, але й здійснюється саморозвиток, самореалізація і самого суб’єкта творчості (І. Канєвська);
- один із засобів підвищення емоційного тону учнів, закріплення комплексу емоційно-вольової регуляції і, головне, актуалізації позитивної гами переживань, яка супроводжує ефективну працю – переживання радощів від зробленого, досягнутого, почуття впевненості у своїх силах, у своєму творчому потенціалі (В. Рибалка) [6, с. 93-94].

В контексті нашого дослідження необхідним видається і розуміння сутності феномену “самовираження”, що являє собою виявлення особистістю своєї індивідуальності, розкриття власного “Я”, своїх думок, настрою, переконань. Засобами самовираження виступають вчинки, поведінка, творчість, спілкування [7, с. 400]. Іншими словами, це здатність особистості, яка формується і розвивається, в процесі різних видів діяльності актуалізувати і максимально використовувати свої задатки та можливості.

В дослідженнях В. Гладиліної поняття “самовираження” прямо пов’язане з творчою діяльністю індивіда, при цьому під творчою діяльністю мається на увазі не тільки вираз себе

засобами мистецтва, але й соціальна, технічна та інші види творчості. Саме в процесі самовираження людина розкриває свій потенціал і проявляє свої можливості, а також отримує задоволення від своєї діяльності. Самовираження – це процес реалізації свого творчого потенціалу, який носить переважно індивідуально-особистісний характер [2, с. 11].

Так, дослідники Ю. Грібов та С. Сисоєва творче самовираження трактують однаково, розуміючи під ним “здатність людини до побудови свого образу світу, свого світовідчуття (в слові, зображенні, музиці, діях тощо) та самого себе в цьому світі” [3, с. 58; 6, с. 134].

Аналізуючи творче самовираження педагога, Т. Нікішина творче самовираження відносить до особливої складової процесу самореалізації. Поняття “творче самовираження” визначається нею в кількох аспектах. По-перше, це процес, який репрезентує прояви особистості в усіх виражальних можливостях, які демонструють систему цінностей, переживання, настрої, задатки, думки, творчий потенціал у власній продуктивній діяльності, що будується як відповідь на потреби особистості і є реалізацією особистої мети. По-друге, це самодіяльність особистості, в якій виявляються знання, уміння, навички, підходи до здійснення, досвід інших поколінь у створенні власних продуктів діяльності чи зміні діяльності; самореалізація особистості у процесі створення матеріальних і духовних цінностей, які сприяють поширенню меж людських можливостей. По-третє, це один із найвагоміших складних процесів, що сприяє професійному становленню особистості педагога як фахівця високого рівня через особисту діяльність [5, с. 155].

Можемо констатувати, що потреба в самовираженні, за дослідженнями гуманістичних психологів (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сатир, Е. Фромм та ін.), є однією з основних для людини. В процесі постійного розвитку, особистість прагне до послідовного виявлення своїх прихованих (потенційних) можливостей. Але, як і всяка інша потреба, вона вимагає адекватних способів її задоволення та реалізації. Для людини адекватними формами задоволення потреби є культурно вироблені засоби.

Тому, в контексті нашого дослідження, значущими видаються положення Є. Яковлевої про парадокс творчого самовираження,

який вона вбачає у тому, що для здійснення творчого самовираження необхідне цілковите оволодіння культурними нормами. Але, з одного боку, оволодіння ними є для суспільства гарантією того, що творче самовираження здійснюватиметься в певних культурно заданих рамках, не завдаючи суспільству шкоди і не руйнуючи його засад. З іншого боку, культурно вироблені засоби є тим матеріалом, що використовується в творчому самовираженні. Якщо із засвоєнням культурно заданих зразків процес особистісного розвитку завершується, то це призводить до стереотипізації, шаблону. Якщо ж таке засвоєння є лише певним етапом розвитку, за яким слідує вільне і гнучке творче використання засобів для вираження власної індивідуальності, то воно відкриває практично безмежні можливості для особистісного зростання [8, с. 37].

Одними з перших культурно вироблених засобів самовираження, що опановує дитина, є ті, що належать до сфери почуттів. Вираження себе є процесом вираження своїх почуттів, що відносяться до якої-небудь події чи ситуації. Людські почуття являють собою суб'єктивну оцінку об'єктивних подій. Кожен відголос людини на життєві події носить емоційну забарвленість, яка робить реакції індивідуальними. За відсутності цієї емоційної забарвленості, власне, у людини не було б переживань, а її реакції нічим не відрізнялися б від реакцій неживих істот. Але переживання почуття і його вираження – різні речі. Для того, щоб вираження почуття могло бути проявом істинної індивідуальності людини, воно має бути адекватним, тобто відповідати ситуації і, в першу чергу, самому почуттю. На жаль, в процесі навчання й виховання підростаючої особистості цього часто не відбувається. Така розбіжність між випробовуванням почуттям і його виразом часто лежить в основі внутрішніх конфліктів.

За допомогою системи зовнішніх оцінок дитина дуже рано засвоює систему норм, тобто систему заохочень і покарань, заборон і дозволів (добре-погано, правильно-неправильно). Палітра людських емоційних реакцій широка і різноманітна. Але, залежно від прийнятих в тому чи іншому суспільстві загальноприйнятих норм, дитину вчать відчувати в конкретних ситуаціях ті чи інші переживання, джерелами яких є внутрішні оцінки подій. Тим самим закладається основа для внутрішніх

конфліктів, оскільки загальноприйняті норми в сфері емоційних переживань часто суперечать власній реакції людини. Впродовж життя у особистості виробляються стереотипи емоційного реагування, які не відповідають її справжньому відношенню до подій та явищ.

В умовах, коли людина позбавлена можливості висловити своє справжнє ставлення до подій, не йдеться ні про яку творчість. Постійно пригнічуючи себе, наголошує Є. Яковлева, людина не зможе стати творчою особистістю. Відповідно до привчених стереотипів емоційного реагування людина наполегливо намагається бути щасливою там, де вона не може бути щасливою, тобто навпаки, постійно робить себе нещасливою. А творчість – це, насамперед, щастя, переживання осмисленості свого існування. Проте всі способи людського самовираження культурно обумовлені. Тому оволодіння загальнокультурними способами є необхідною умовою будь-якого самовираження взагалі [8, с. 38].

З'ясовуючи питання про структуру творчого самовираження особистості, ми дійшли до висновку, що у сучасних дослідженнях майже відсутнє структурування даного поняття на основні компоненти, хоча існують деякі теоретичні підходи до розблення критеріїв та показників рівнів сформованості творчого самовираження особистості на різних етапах її онтогенезу. Лише в працях Т. Нікішиної вичленено чотири структурні компоненти творчого самовираження вчителя:

- *мотиваційно-ціннісний* – це сукупність мотивів і цінностей, адекватних змісту діяльності; функція цього компонента полягає у забезпеченні мотивації діяльності;
- *операційно-діяльнісний* – це система знань, необхідних для розвитку творчого самовираження, а саме – досвід, техніка, стратегія і тактика діяльності; функція даного компонента виявляється у забезпеченні формування досвіду шляхом професійного виконання діяльності;
- *результативно-діяльнісний* – це комплекс умінь, навичок здібностей та професійно-вагомих якостей, які забезпечують успішність здійснення стратегії навчально-виховної діяльності вчителя; функція компонента полягає у забезпеченні результативності власної діяльності фахівця та дає можливість для її аналізу;

– *особистісно-характерологічний* – це система особистісних характеристик учителя, які впливають на результативність його педагогічної діяльності (культура, стиль, імідж, такт); функція компонента виявляється у забезпеченні особистісно-орієнтованого підходу до формування, розвитку, аналізу професійної діяльності вчителя [5].

Даний підхід ми вважаємо не досить чітким для визначення творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах. Тому підґрунтям для виокремлення основних компонентів цього поняття стали положення І. Беха, який визначає, що особливим предметом уваги в особистісно орієнтованому виховному процесі виступає “Я-концепція” дитини як сукупність усіх її уявлень про себе, поєднаних з їх оцінкою. Позитивна “Я-концепція”, без якої неможливе повноцінне виховання та розвиток особистості, передбачає: почуття впевненості у собі (тобто впевненості у здатності до того чи іншого виду діяльності, до продуктивного спілкування та взаємодії з іншими людьми, переконаність у імпонуванні їм), почуття власної потрібності, значимості. “Я-концепція” включає в себе когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти, які підлягають цілеспрямованому формуванню [1, с. 188].

За І. Бехом, когнітивний компонент “Я-концепції” передбачає усвідомлення і розуміння власних можливостей, потреб, мотивів, особливостей поведінки, тобто, як він виглядає, як його сприймають інші, і чи немає у цьому розбіжностей; усвідомлення і розуміння власної ролі у виникненні травмуючих ситуацій. Емоційний компонент “Я-концепції” формує набуття щирості відносно почуттів до самого себе й інших; набуття більшої спонтанності (самодовільності) у вираженні власних почуттів як позитивних, так і негативних. Поведінковий компонент “Я-концепції” оптимізується у напрямі закріплення нових способів поведінки, пов’язаних з підтримкою, взаємовідносинами, відповідальністю [1, с. 189].

Відповідно до цих положень, у структурі творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах нами виділено когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий (практично-діяльнісний) компоненти, які за рахунок цілісного розвитку і взаємодії забезпечують формування позитивного образу “Я”.

Когнітивний компонент творчого самовираження передбачає наявність у молодших школярів системи знань, які необхідні для розвитку творчого самовираження, усвідомлення та розуміння власних можливостей, потреб, мотивів, особливостей поведінки у процесі творчої діяльності позашкільних навчальних закладів.

Емоційно-ціннісний компонент творчого самовираження характеризує ставлення молодших школярів до дійсності, самих себе і оточуючих людей, до процесу творчості, що виявляється у відповідних переживаннях особистості та виступає мотивом для розкриття своєї індивідуальності у творчій діяльності позашкільних навчальних закладів.

Практично-діяльнісний компонент творчого самовираження молодших школярів передбачає закріплена ними здобутих знань, нових способів поведінки в процесі творчої діяльності позашкільних навчальних закладів, що виявляється в умінні об'єктивувати свою індивідуальність відповідно до прийнятих у суспільстві норм, самостійно досягати поставленої мети у створенні оригінального продукту діяльності.

Таким чином, узагальнення концептуальних підходів до розкриття сутності понять “творчість” і “самовираження” дозволило здійснити конкретизацію поняття “творче самовираження”, виходячи з цілей і завдань даного дослідження. Так, під *творчим самовираженням* молодших школярів у позашкільних навчальних закладах ми розуміємо об'єктивацію ними свого Я, своєї індивідуальності (своїх думок, настрою, переконань, прагнень, бажань) в різних видах творчої діяльності позашкільних навчальних закладах, яка виявляється в наявності у них необхідної системи знань, прагненні заявити про себе іншим та вмінні виразити свою індивідуальність у творчій діяльності.

Підсумовуючи наведене вище, маємо підстави стверджувати, що: в умовах формування інформаційного суспільства від кожного індивіда вимагається проявляти ініціативу і самодіяльність у всіх сферах життєдіяльності; істотно актуалізується проблема творчого самовираження особистості, оскільки для адекватного реагування на зміни людина повинна активізувати свій творчий потенціал, розвинути в собі здатність до творчості; найефективнішою сферою життєдіяльності, в якій молодші школярі можуть максимально розкрити і реалізувати себе виступає сфера вільного часу, в якій системі позашкільних навчальних закладів відведено особливу роль – тут діти знаходять найбільші можливості для

виховання в собі здатності проявляти свою неповторність та унікальність, творчо самовиражатись.

Проведене нами дослідження виступає підґрунтям для подальшого вивчення даної проблеми: розроблення критеріїв та показників рівнів сформованості творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах.

Література:

1. Бех І.Д. Виховання особистості : У 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2 : Особистісно-орієнтований підхід : науково-практичні засади : наук. видання. – 344 с.
2. Гладилина В.И. Культурно-досуговая деятельность как средство самоутверждения и самовыражения личности подростка : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Теория, методика и организация социально-культурной деятельности” / В. И. Гладилина. – СПб., 2008. – 20 с.
3. Грибов Ю.А. Психолого-педагогические условия развития творческого самовыражения учащихся и учителей / Ю. А. Грибов // Вопросы психологии. – 1988. – № 2. – С. 57-62.
5. Любарт Т. Психология креативности / Т. Любарт; пер. с фр. Д. В. Люсина. – М. : Когито-Центр, 2009. – 215 с.
6. Нікішина Т.В. Творче самовираження вчителя української мови та літератури / Т. В. Нікішина. – Харків : Основа, 2009. – 175 с.
7. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості : підр. / С. О. Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 344 с.
8. Соціальна педагогіка: словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – Вінниця : Планер, 2009. – 542 с.
9. Яковлева Е.Л. Психологические условия развития творческого потенциала у детей школьного возраста / Е. Л. Яковлева // Вопросы психологии. – 1994. – №5. – С. 37-42.

Теоретически обосновано сущность и определено структуру “творческого самовыражение младших школьников” во внешкольных учебных заведениях на основе обобщения концептуальных подходов к данной проблеме.

Ключевые слова: *творчество, творческое самовыражение, младшие школьники, внешкольные учебные заведения.*

Essence of the notion creative self-expression of primary school age children is proved theoretically and its structure is determined in this article based on generalization of the conceptual approaches of this problem.

Key words: *creativity, creative self-expression, school age children, out-of-school educational institutions.*